

מסכת ערכין – מראה מקומות דף יז

דף י"ז.

משנה: רבי אומר אומר אני אף בערכין כן כו'

מפשטות לשון המשנה משמע שיש מחלוקת ת"ק ורבי.

וכן הבין התוס' (ד"ה השג) דיש מחלוקת ת"ק ורבי במתניתין.

אולם מהרמב"ם בפ"ה המשנה מבואר דלא נחלקו רבי ות"ק במשנה, רק הדין של רבי הוא לכו"ע.

וכן פסק הרמב"ם בהל' ערכין (פ"ג ה"ו) וז"ל עשיר שאמר ערכי עלי או ערך פלוני ושמע העני ואמר מה שאמר זה עלי, הרי העני חייב בערך עשיר שהוא ערך שלם כו'

וכ' הראב"ד בהשגות וז"ל א"א זהו כרבי וחכמים חולקין עליו ואומרים שאינו נותן אלא ערך עני ע"כ.

והיינו שהראב"ד סובר כתוס' דרבי פליג את"ק, וממילא יוצא ש"פסק" הרמב"ם הוא רק כדברי רבי ולא כחכמים, וע"ז משיג הראב"ד הלא תמיד ההלכה הוא כחכמים ומדוע פסק הרמב"ם כרבי.

וכ' הכס"מ בדעת הרמב"ם שסתם דבריו כרבי מפני שהוא סובר דרבי לאו לאפלוגי את"ק אתי, אלא לפרש.

ודייק כן מלשון הרמב"ם בפיה"מ שכ' וז"ל אין בין רבי וחכמים מחלוקת אלא מבאר לנו איך יהי' הערך ג"כ דומה לקרבן כמו שאמר עכ"ל. ומוסיף הכס"מ וטעמו מפני שדברי רבי הם דברי טעם מוכרחים בעצמם.

וכן הבין הרדב"ז בדברי הרמב"ם דכיון דאמר העני מה שאמר זה עלי הוה "נדר" ולא "ערך" ומשו"ה אינו נידון בהשג יד, ולכן חייב בערך שלם דהפקיע עצמו מדין ערכין. וסובר הרמב"ם דלא פליגי רבנן עלי' דרבי בענין זה.

אך הק' הכס"מ על מהלך הנ"ל בהרמב"ם, דלא יתכן לומר דלא פליגי ת"ק ורבי, דהא אמרינן בגמ' "ולרבי דאמר אומר אני אף בערכין כן אלמא אמרינן בתר חיובא דגברא אזלינן, והא לא

צריכא קרא למעוטי, הוא למעוטי מאי, למעוטי מצורע עני ומדירו עשיר סד"א הואיל ואמר רבי בתר חיובא דגברא אזלינן קמ"ל כו' ומזה משמע בהדיא דרבי פליג ארבנן.

ותי' הכס"מ בדוחק דאפשר שהרמב"ם סובר דפליגי בדרשא דקרא ובדינא לא פליג, ומסיים הכס"מ וצ"ע ליישב זה.

והנה ע' ראב"ד בתו"כ (פרשת מצורע ריש פרשתא ד') שכל בדעת רבנן דפליגי ארבי וסוברים שאף בכה"ג נותן ערך עני (וכמש"כ הראב"ד בהשגות) והוסיף שם "ונראה לי כי העשיר שהעריך את עצמו משלים את השאר משלו ע"ש.

ולכא' מוכח מדבריו דס"ל דדברי העני שאמר "מה שאמר זה עלי" הוי בתורת נדר לפרוע חובו של חברו, דאי הוי ב' חיובי ערכין בפנ"ע א"כ מה שייך השלמת העשיר בזה. אלא ע"כ דהוי נדר לפרוע חיוב העשיר וכיון דהעני לא שילם הכל חייב העשיר להשלים, דאיהו אינו נידון בהשג יד על חיובו.

דהנה יש לחקור באמר "מה שאמר זה עלי" אם זה הוי אמירה בתורת נדר לפטור חיובו של פלוני, או דהוי בתורת ערכין, וחל עליו חיובי ערכין ע"י התפסה, דומיא דמי ששמע את חברו אומר הריני נזיר ואמר ואני דהוי נזיר כיון שהתפיס באמירת חברו, וה"נ הוי חיוב ערכין שהתפיס באמירת חברו.

ונפק"מ הוא אם כשמשלם פוטר את חיובו של חברו או לא, דאם הוי נדר אז כשהוא משלם פוטר חיובו של חברו, משא"כ אם הוי בתורת ערכין בפנ"ע א"כ כשמשלם אינו פוטר את חברו כלל, דחיובו הוי חיוב בפנ"ע, ואכתי יהא הראשון מחוייב לשלם בעד חיובו דלא נפטר ע"י תשלומין של השני.

וכן נפק"מ אם העשיר צריך להשלים מה שלא שילם העני, וכדברי הראב"ד הנ"ל.

אמנם לפי"ז צ"ע טובא אמאי העני נידון בהשג יד, הא אין זה ערך אלא סתם נדר לפרוע חוב חברו, ומה שייך בזה השג יד, וצ"ע.

ובשיעורי הגרמ"ד מביא עוד קושיא בשם הגרי"ז דדין השג יד נאמר רק היכא דע"י השומא דהשג יד נפטר מחובו, א"כ הכא כיון שהעשיר צריך להשלים נמצא דלא נפטר מחובו, ותו אינו נידון בהשג יד, ואמאי נקט דהנודר נידון בהשג יד.

וכתב, ולכאורה י"ל דלא אזלינן בזה בתר עצם החוב אלא בתר חיובו של כל אחד, והכא נמי העני נפטר מחיובו שלו ע"י שנדון בהשג יד, ולכן שפיר שייך בזה דין השג יד. ומאי דצריך להשלים

היינו דהעשיר אית לי' חיובו לשלם מה שנדר והוא טרם שילמו, וחייב זה אינו מגרע מלדון את העני בהשג יד, ודו"ק.

וע' חזו"א (קדשים דף קע"ה ע"ב) שביאר את תוכן הסוגיא באריכות ע"ש.

דף י"ז:

משנה: ה' עני והעשיר כו' אפילו מת אביו והניח לו רבוא כו'

ופרש"י דקאי על ערכין ומלתא באנפי נפשי' דאפילו מת אביו בשעה שהכהן מעריכו כו' ובגמ' לקמן בדף י"ח. מוקמין לה כשהי' אביו גוסס שאין ממתנין עד שימות ויהא עשיר אלא נותן מיד ערך עני ע"ש.

אולם התוס' בדף י"ח. (ד"ה לא צריכא) מצדד דאין ממתנינים עד שימות אביו היינו דוקא בקרבנות, אבל בערכין דבדעת כהן תליא רחמנא אי חזי כהן דאביו גוסס אינו מעריכו עד שימות האב ע"ש.

וע' רמב"ם בפיה"מ.

וכן משמע מהא דהביא הרמב"ם דין זה דממתנינים עד שימות רק בדין קרבן עולה ויורד בהל' שגגות (פ"ו) ובערכין לא הזכיר דין זה כלל, ומשמע דלגבי ערכין לא סבר דין המשנה. וכן הוא ברבינו גרשום בדף י"ח. (בד"ה לא שנא) דבערכין ימתין הכהן עד שיעשיר ויתן ערך עשיר ע"ש.

אולם קשה מתוספתא (ערכין פ"ב ה"ז) הובא בתוס' (ד"ה אבל) וז"ל הי' אביו חולה או מסוכן או שהיתה ספינתו במדינת הים כו' מוטב שיביא ערך עני עכשיו ואל יביא ערך עשיר לאחר זמן ע"ש.

הרי להדיא שאף בערכין אין ממתנינים עד שיעשיר אלא נותן מיד ערך עני. וכן מקשים מהתו"כ הנ"ל. וא"כ קשה על הראשונים הנ"ל דסברי דבערכין ממתנין עד שיעשיר.

וע' דברי הגרי"פ בביאורו לרס"ג (מצות עשה ק"ל) שתמה על הרס"ג שמנה קרבן עולה ויורד בג' מצוות מיוחדות, לעשיר, ולדל, ולדלי דלות, דא"כ גם בערכין דאדם הו"ל למנות ב' מצוות אחת בעשיר ואחת בעני, ולמה מנה הרס"ג כאחד.

וכתב הגרי"פ לתרץ דבקרבן עולה ויורד קרבנו של כל אחד קצוב לעצמו, ולכל אחד סוג אחר של חיוב, וקרבן שנתחייב בו זה לא נתחייב בו זה, ולכן נמנה כמצוות נפרדות, משא"כ בערכין המצוה

אחת היא, לשלם כפי הערך הקצוב בתורה אלא דאם אין ידו משגת ליתן ערך שלם כעיקר מצוותו נותן מקצת ממנו כפי השגת ידו, אבל זה לא סוג אחר של ערך אלא פטור.

וכן יש לדייק מהרמב"ם בפ"ג מהל' ערכין ה"ד שכ' והעשיר נותן ערך שלם דמשמע ג"כ דהוא חלק ממצוה אחת ע"ש.

ועפ"ז מבאר הגרי"פ שי' הראשונים הנ"ל, דבקרבות אין ממתנין כשאביו גוסס משום דמצוה בקרבן עני וכ"ז שעני הוא אינו בר חיובא כלל בקרבן עשיר, ומשו"ה אע"פ שמתעשר בקרוב אפ"ה בתר השתא אזלינן ועשיו מצוותו כעני.

אבל בערכין שגם עני עיקר מצותו כפי הערך הקצוב בתורה אלא דאם אין ידו משגת ליתן ערך שלם כעיקר מצותו אז הדין הוא דנותן מקצת ממנו כפי השגת ידו, ר"ל דהקילה לו התורה שיוכל לפטור עצמו בפחות מהן משו"ה אם עומד להתעשר צריך להמתין דהרי זה עיקר מצוותו, ודו"ק.

משנה: ה' עני והעשיר עשיר והעני נותן ערך עשיר כו'

יל"ע מהו הפירוש של "עשיר" במתני'. האם הכונה למי שיש לו כל הערך שחייב עצמו, כגון שהעריך גדול ויש לו נ' סלעים. או דהכונה של "עשיר" היינו שיש לו ל' או מ' סלעים, ועני רק יש לו סלע אחד.

והנה התוס' (ד"ה אבל) נקט דאיירי בכהן מעריכו. וכן ברש"י בדף י"ח. (בד"ה כשהי' אביו גוסס) ובתוס' שם (ד"ה לא צריכא) ואף דלא מצינו בסתם ערכין דבעינן שהכהן יעריך את המעריך כמה ממון יש לו, דרק מצינו העמדה בדין לנערך כמש"כ הרמב"ם בסוף פ"א מהל' ערכין. ורק במקום שאין לו סכום כל הערך אז נידון בהשג יד וצריך הכהן להעריכו כמה ידו משגת.

עכ"פ משמע דעשיר דמתני' מיירי שאין לו סכום של כל הערך, ומ"מ נחשב עשיר ואח"כ העני כיון דהשתא יש לו פחות ממה שהי' לו קודם. וכן עני והעשיר היינו שיש לו טפי ממה שהי' לו בשעה שנדר, ולהכי צריך הכהן להעריכו. ולפי"ז המשנה מיירי בזמן הערכת הכהן.

אמנם ע' רמב"ם בהל' ערכין (ג', ה') דלא נזכר כלל דתלוי בהערכת הכהן, ומשמע דהכל תלוי בשעת אמירה ונתינה בלבד. וא"כ משמע דעשיר היינו דיש לו נ' ותלוי בשעת הנדר.

ואמר הגרי"ז דהוא מחלוקת אחד. דהתוס' ס"ל דעשיר הכונה הוא דיש לו פחות מנ' סלעים, ואף כשנידון בהשג יד איכא עשיר ועני, וא"כ מתני' מיירי בכה"ג דצריך הערכת הכהן, וכ"ז שלא העריכו עדיין לא נגמר חיובו, ולכן אינו תלוי בשעת הנדר אלא בשעת הערכת הכהן.

והרמב"ם ס"ל דעשיר היינו דוקא בדאית לי' נ' וא"כ אינו צריך הערכת הכהן, ולכן חיובו נגמר בשעת הנדר, ומשום"ה נקט במתני' דהי' עשיר היינו בשעת הנדר, והעני היינו בשעת נתינה.

ויש לבאר עוד דלהרמב"ם הדין השג יד אינו קביעות לסכום מסויים, אלא נותן כמה שיכול, וכלשונו (ג', ב') "נותן כל הנמצא בידו" ולהכי א"צ הערכת הכהן דהא נותן כל מה שיכול, וממילא אי לית לי' סכום הערך אינו עשיר, והוא ועני שיש לו רק סלע אחד שוין, דדינם אחד שנותן כל מה שיכול. ולפי"ז דינא דמתני' הוא של עשיר והעני היינו שהי' לו נ' סלעים והעני.

אבל התוס' ס"ל דדין השג יד גורם חיוב בסכום מסויים ככל חיובי הפרשה, ואינו חיוב רק כפי מה שמשיג ידו, ולכן אף באית לי' מתחילה פחות מנ' שייך עשיר והעני, ומתני' איירי אף בזה, וממילא שייך במתני' אף הערכת הכהן.

והיוצא לפי"ז דלהרמב"ם אין כאן ב' דינים, רק הדין של השג יד והדין של עני והעשיר חדא דינא הוא ליתן כפי מה שיכול. והילפוסא בסוגיין דעני והעשיר נותן כעשיר הוא אותו דין של השג יד, שצריך ליתן כפי שידו משגת בשעת הנתינה, ולא הוי דין מיוחד של עני והעשיר.

(ואמר הגרי"ז דיש נפק"מ אליבא דר"מ לעיל בדף ז: דבדין השג יד לעולם אינו נותן יותר מסלע, א"כ הכא דדרשי' דעני והעשיר נותן ערך עשיר הוי חידוש, דאי משום הדין דהשג יד הוה סגי לי' בסלע, ודו"ק).

ולשיטת התוס' משמע שיש כאן ב' דינים. דין המשנה דעני והעשיר נותן כפי שתשיג ידו. ועוד דין של עני והעשיר שנותן כפי הסכום שקצבה התורה, ודו"ק בזה.

גמ' ר' יהודא אומר הכל הולך אחר האשם כו'

ופרש"י דהאשם מכשירו לבוא במקדש ולאכול קדשים ע"ש (בפנים).

אבל התוס' (ד"ה ר' יהודא) נקט דכל הג' קרבנות מעכבים מלאכול בקדשים, ומ"מ החטאת מכפר טפי ע"ש. ומפרש התוס' דהייחוס של קרבן אשם הוא משום דעיקרו להכשיר את המצורע שהי' מזין עליו על הבהונות ע"ש.

וע' רע"ב בנגעים (פ' י"ד) שהוסיף טעם משום שהאשם קרבן ראשון ובו מתחילה הטהרה, לכן נחשב הוא לדבר המכשיר.

אולם הרמב"ם בהל' מחוסרי כפרה (פ"א ה"ה) כ' דרק החטאת מעכבת מלאכול בקדשים, אבל האשם והעולה אין מעכבים ע"ש. (ע' בפנים).

ולדברי הרמב"ם צ"ב דאם רק החטאת מעכבת א"כ אמאי נחשב האשם ל"מכשיר". וגם לתוס' צ"ב דאם כל הקרבנות מעכבים א"כ מדוע אין כולם נחשבים למכשיר, ומהו הייחוס של האשם בזה שנותנין ממנה לבהונות.

והנה ע' יומא דף ס"א גבי אשם מצורע ששחטו שלא לשמו באנו למח' ר"מ ור"א ור"ש כו' דלר"מ אע"פ שלא עלה לשם חובה וצריך אשם אחר מ"מ נותן ממנה לבהונות, וכן מבואר ברש"י שם.

וצ"ב דאם אינו עולה לשם חובה ולטהרת מצורע, א"כ איך שייך גבי' מתן בהונות.

ומוכיח הגרי"ז מזה דאע"ג דאינו עולה לבעלים לשם חובה וצריך אשם אחר מ"מ שם אשם מצורע עלה, ושייך גם מתן בהונות.

ומוסיף שהמתן בהונות עולין לו להכשירו ואינו צריך לעשותן עוד פעם, דעיקר הכשירו של מצורע תלוי במתן בהונות, ואם חשיבי מתן בהונות של מצורע א"כ עולים לו להכשירו. והדין כן בהשמן וכן בנוגע דם האשם.

ומ"מ מבאר הגרי"ז בשיטת הרמב"ם דאע"ג דהאשם מכשירו מ"מ אין זה שייך לדין עיכוב אכילה בקדשים מדין מחוסרי כפרה. דדין מחוסר כפרה אינו תלוי בהכשר אלא בהבאת קרבנותיו, ולגבי זה רק החטאת מעכבתו.

נמצא דשיטת הרמב"ם הוא, דדין מחו"כ האוסר בקדשים תלוי רק בכפרת הקרבן ולא בהכשר. ובדין מחוסר כפרה רק הקרבן חטאת מעכבת, והאשם נהי דהוי מכשיר מ"מ אינו מעכב הכפרה, ולא נחשב מחוסר כיפורים אם הביא החטאת ולא הביא האשם.

ולכא' כן יל"פ בדברי התוס', דהק' התוס' דכולם מכפרים וא"כ כולם מעכבים מלאכול בקדשים, וא"כ בע"כ דכולם חשיבי מכשירים, ומהו הייחוס של הקרבן אשם.

וע"ז תי' התוס' דהויין ב' דינים ולא שייכי זל"ז, דאע"ג דכולהו מעכבי כפרה, מ"מ רק האשם נחשב למכשיר. וכ"ז נבנה על דברי הגרי"ז שיש דין מכפר ודין מכשיר ולא שייכי זה לזה.

{ע"ע בדברי הגרי"ז מנחות ה. שחוקר בכה"ג שלא נתן מדם האשם על הבהונות אי האשם אינו עולה לו כלל בתורת אשם מצורע, או דכבר יצא חובת אשם מצורע, ע"ש.